

Тетяна В. Радзієвська (Київ)

Тексти спогадів у прагмастилістичному аспекті (до питання про стилетвірні чинники)

181

✦ Ключні речі:

*мемуари, стилістика
мемуарів, прагматика
мемуарів, фактор пам'яті,
фактор комунікативної
компетенції.*

Овај чланак истражује основне лингвистичке особине мемоара као предмета изучавања стилістике текста. Обрађују се українски и руски мемоари из XX века. Посматрају се два прагматичка фактора конструкције текста – фактор меморіје и фактор комунікативне способности, и то у односу на њихов утицај на стилістичко одређивање наратије мемоара. Износи се став да оба ова фактора чине битне стилістичке особине мемоара.

Спогади утворюють численний клас текстів зі значним діапазоном варіювання як тематики, так і стилістичних ознак. Існують спогади про своє життя (дитинство, життєвий період, перебування у певному місці тощо), спогади про певну особу, напр., відомого письменника, художника, суспільного діяча. Одні з них пишуться емоційно, динамічно, жваво, інші – академічно, сухо, лаконічно; оповідь у мемуарах може бути фрагментарною і детальною, серйозною і легковажною, документальною і “художньою”. Існують спогади, що лише описують життя особи, інші ж містять

роздуми, оцінки, аналіз і трактування подій. Мемуари створюються різними авторами – і за своєю професійною приналежністю, і за характером мовної і комунікативної компетенції, і за схильністю до писемної творчості. Тому мемуарна література являє собою доволі строкату картину, а окремо взяті тексти постають як текстові “індивіди”, погляд на які може викликати сумніви щодо доцільності їх розгляду як єдиного жанру.

Попри те, що мемуарна література є досить привабливим для сучасного читача “об’єктом споживання” і займає

значне місце в процесах текстової комунікації, вона, як це не парадоксально, залишається периферійним об'єктом як для стилістів, так і для лінгвістів, що займаються теорією тексту, а також літературознавців; див. (Галич 1999; Колядич 1998). Між тим, звернення до цього різновиду текстів імплікує низку питань: чи можна твердити про особливу стилістику текстів спогадів або така постановка питання взагалі не є правомірною, який функціональний стиль представляють мемуари, у чому полягає їх стилетвірна основа, які облігаторні та факультативні ознаки властиві мемуарній оповіді. Постає також питання і про стильову динаміку текстів цього жанру, його історичний розвиток та вплив загального культурного та цивілізаційного контексту конкретної доби. Вивчення і розв'язання таких питань розширило би межі текстової стилістики (Diller 1998). У цій розвідці ми звернемося до мемуарної оповіді під кутом зору двох стилетвірних чинників, пов'язаних із двома аспектами самореалізації мемуариста, а саме: 1) з його статусом суб'єкта текстотвірної діяльності, компонентом якої є згадування подій минулого, і 2) його статусом мовної особистості, котра характеризується певними мовними навичками, уподобаннями, комунікативною, в тому числі текстовою, компетенцією. Позначимо їх відповідно як фактор пам'яті і фактор комунікативної компетенції. Нашим матеріалом будуть українські і російські мемуарні тексти, написані у XX ст.

Як суб'єкт текстотворення мемуарист виступає і як суб'єкт прагматичної ситуації згадування, що відповідає мовленнєвому жанру "спогади вголос". В. М. Топоров, порівнюючи статуси суб'єктів дієслів *пам'ятати* (рос.

помнить) і *згадати* (рос. *вспомнить*), наголошує на активній позиції того, хто згадує, і пасивній того, хто пам'ятає: "...між пам'ятати і згадати величезна відстань: у певному розумінні пам'ять уже не зв'язана необхідно з Я як особою (радіше мені згадується, ніж я пам'ятаю) і вона нейтральна по відношенню до ідентифікації за ознакою "активність – пасивність", тоді як згадування не можна мислити поза активним і загострено-особистим Я, котре тут і зараз сходить у глибини пам'яті, відбирає потрібне, сполучає у певну послідовність..." (Топоров 1998: 137). Однак роль пам'яті та пов'язаної з нею текстотвірної діяльності при написанні спогадів, яка лише частково відбивається предикатами природної мови *згадувати* і *пам'ятати*, є, безперечно, значно складнішою.

Пам'ять в ситуації створення спогадів виступає і як динамічний, і як статичний чинник текстотворення. Як статичний чинник вона постає у вигляді індивідуального інформаційного фонду, який є власністю мемуариста і відтак його індивідуальною особистісною константою. Роль пам'яті для процесу текстотворення полягає в тому, що вона детермінує модальний оператор, під знаком якого відбувається формування тексту. Як динамічний чинник пам'ять зумовлює специфічну взаємодію мемуариста зі своїм фондом пам'яті, звернення до її вмісту, а інформація, що зберігається в ньому, трансформується в основний семантичний пласт тексту. Ця діяльність описується завдяки використанню небагатьох дієслів – *згадувати*, *пригадати*, але в реальності охоплює численні ментальні операції – звернення до глибин пам'яті, до певних інформаційних блоків, що належать переважно довгостроковій пам'яті, до подій, що

втрапили актуальність для мемуариста. Це також відтворення картин минулого, пригадування дат і імен, видобування різноманітних відомостей, асоціативні переходи від одного інформаційного блоку до іншого та численні операції, які в сукупності представляють пам'ять як потужну силу; про психічні функції пам'яті див. (Максименко 2000: 237–245). Як окремий аспект діяльності пам'яті при згадуванні і, відповідно, створенні мемуарної оповіді слід відзначити асоціативний характер переходів від одного інформаційного блоку до іншого. Ця

фундаментальна особливість пам'яті, з якої почалося вивчення пам'яті у психології (Максименко 2000: 238), актуалізується і набуває ваги саме при діяльності згадування.

Іншою важливою для текстотворення спогадів і формування релевантних стилістичних ознак мемуарної оповіді є візуальна складова роботи пам'яті. Вона розкривається в актуалізації візуальних образів, що постають перед внутрішнім зором мемуариста. Цю ситуацію точно передано у вірші російського поета А. Майкова:

183

Забившись на диван, сию; воспоминанья
Встают передо мной; слагаются из них
В волшебном очерке чудесные созданья,
И люди движутся, и глубже каждый миг.
Я вижу души их, достоинства их мерю
И так уж наконец в присутствии их верю,
Что даже кажется, их видит черный кот,
Который, поместясь на стол под образами,
Подымет морду вдруг и желтыми глазами
По темной комнате, мурлыча, поведет...

І хоча І. М. Сеченов головну особливість пам'яті вбачав не у фотографічності відтворення, дзеркальності збереження й відбиття, а в переробці сприйнятого (Зейгарник 1986: 144), для процесу спогадів, як ми побачимо нижче, особливої релевантності набуває інформація, пов'язана з модусом бачення. Велика питома вага візуального каналу актуалізації інформації при згадуванні підтверджується численними свідченнями, що висвітлюють специфічну позицію мемуариста. Наведемо одне з них. Відомий літературознавець М. Чудакова у біографії Михайла Булгакова заноує своє проникливе спостереження щодо процесу спогадів, який розгортається в її присутності: "Коли ми сиділи

вчетверо за столом – я, Михайло Опанасович і мої сини, – говорила Олена Сергіївна 28 жовтня 1968 року, *звертаючи погляд від співбесідниці туди, вдалечинь, в її одній видиме минуле*, – і я була, звичайно, найщасливішою жінкою на світі [...]" (Чудакова 1988: 492). Тут важливим є саме актуалізація картин минулого, які бачить той, хто занурюється в спогади і намагається їх вербалізувати у тому вигляді, в якому вони постають перед ним. Невипадково в цьому зв'язку те, що при тлумаченні мовленнєвого жанру "спогади" А. Вежицькою вводиться компонент, який відбиває інтенцію суб'єкта дії щодо вербалізації картин минулого: "вважаю, що люди хотіли б знати про ці речі й хотіли б бути

Система 2002

у стані уявити їх собі так, як я їх пам'ятаю" (Wierzbicka 1983). Нижче ми побачимо, у який спосіб візуальний складник ситуації текстотворення детермінує стилістичні ознаки мемуарної оповіді.

Діяльність мемуариста, який в процесі створення спогадів постійно взаємодіє зі своєю пам'яттю, відбивається у метатекстових висловах щодо роботи пам'яті в усіх її аспектах та використанні модусів з предикатами пам'яті *Я пам'ятаю, як...* (що...), *(Мені) згадується, як...*, *Згадую, як...*, а також функціонально подібними висловами *Згадується такий епізод (така сцена), У пам'яті постають картини війни (нашого побуту в евакуації...), Не забуду, як...*, *На пам'ять приходить...*. Напр., **Я пам'ятаю**, як одного разу в бурсі в Богуславі... (Кошиць). **Помню**, что во всех этих боях мне очень помогли броневики, в особенности английские (Скоропадский). **Вспоминаю** совместную работу с офицерами старой армии, должен сказать ... (Жуков). **До сих пор я с радостью вспоминаю** этот чудесный московский период моей жизни (Шаляпин).

У мемуарній оповіді знаходять відображення стан пам'яті, її діяльність, стан збереженості певної інформації або її відсутність у фонді пам'яті, стертість. Напр., *Нет, память не затянуло густым туманом. Вспоминается и то, и другое* (Вильмонт). *Другу половину 1892-го і першу 1893 року, коли я був у третьому класі, я добре не пам'ятаю* (Кошиць). [...] *їхні прізвища тепер вискочили у мене з пам'яті* (Садовський). Пам'ять в інтерпретації мемуариста постає як сила, що організує, а іноді дезорганізує оповідь. Особливо відчутний дезорганізуючий вплив на динаміку пам'яті при згадуванні має асоціативність, онтологічно властива їй. Асоціативні пере-

ходи фіксуються у метатекстових висловах мемуариста: **Якщо я заговорив про сидіння "на соннишке"**, то треба згадати і про інші кари, які на нас накладало начальство (Кошиць). **Вспоминаю этот эпизод, не могу не рассказать** об одном курьезном случае, который с нами произошёл (Жуков).

Якщо розглядати метатекстові компоненти мемуарної оповіді в зв'язку з мнестичною діяльністю, що передує їй і супроводжує її створення, то їх слід кваліфікувати як певні сліди, відбитки, вербальні знаки цієї діяльності. Якщо ж дивитися на них в аспекті виконуваних ними текстових функцій, то тут в першу чергу виявляється їх роль в організації оповіді, її оформленні, забезпеченні зв'язності, переборенні хаотичності "вихідної" меморіальної інформації. Можна з упевненістю твердити, що вони становлять текстостилістичну норму мемуарної оповіді, і без них текст втрачає "ознаки жанру". Значення таких метатекстових компонентів полягає в "узаконенні" можливості для мемуариста вільно змінювати хід оповіді, вводити вставні епізоди, переходити від одного інформаційного блоку до іншого, порушуючи часовий принцип викладу. Метатекстові компоненти забезпечують мотивацію таких переходів, виробляють своєрідний стандарт зв'язності для текстів цього типу, створюють нормативи викладу. Тим самим спогади формують властиву лише їм логіку наративного розвитку, що ґрунтується на "меморіальному зчепленні", внаслідок чого текст набуває адитивної структури і будується завдяки нанизуванню текстових блоків. Така логіка розвитку тексту дає змогу говорити про спонтанність комунікативної дії, зафіксованої у тексті. Як стилістична характеристика мовлення спон-

танність означає, що мовець створює стратегію породження висловлення безпосередньо в самому процесі мовлення. Її виявами на рівні речення є використання синтаксичних конструкцій, що прогресивно розгортаються, первинних непохідних структур, предикативність (Долинин 1987: 242–263). У мемуарах спонтанність виявляється не лише в адитивному принципі побудови тексту, яка по суті сигналізує про відсутність спеціально розробленої стратегії комунікативної діяльності. Тут виникають передумови для використання засобів розмовного мовлення, ознаками якого є відсутність заздалегідь сформованої стратегії мовлення, синтаксично неускладнені конструкції, часто уривчасті і формально не закінчені, розмовна лексика, а також лексико-синтаксичні засоби вираження різноманітної експресії (Єрмоленко 1999: 317–323). Пор. 1) *Він, бісів син, забув дома картку на вхід, лазив уже щось з півгодини, добиваючись, щоб його пустили.* 2) *Але це було б уже не тільки не гречно, а й чорт батька зна що* (Садовський). *Поснідавши таким робом, всі збирали книжки і йшли в бурсу, а дзвоник калатав на весь Богуслав. Та й майстер же був отой Митрофан дзвонити у дзвоник! У нього в руках мотузок робився якоюсь зміюкою [...]* (Кошиць).

Типовим засобом втілення спонтанності стають розповідні структури з властивими їм зворотами та лексичними засобами. Напр.: *Раз якось сидимо ми з Марком Лукичем у його номері і балакаємо про всяку всячину [...]* (Садовський). *Пам'ятаю, раз квітневого вітряного ясного дня ми поїхали по Дніпру на човні [...]* (Кошиць). *Діло було літом. В годин п'ять вечора Матвій запряг стаєнні чорні коні в англійську упряж,*

але у віз (Кошиць). Використання подібних лексико-синтаксичних засобів при поданні мемуарної інформації також становить стилістичну норму текстів спогадів, зумовлену зрештою дією фактора пам'яті. Зазначимо у цьому зв'язку, що не випадковим є погляд сучасних психологів на автобіографічну пам'ять як на пам'ять-розповідь: «Автобіографічна пам'ять – це передусім розповідь про своє минуле, за своєю суттю вона розповідна» (Нуркова 2000: 23). Така інтерпретація по суті тотожна твердженню про синтез мовного і ментального складників у генезисі автобіографії пам'яті.

У прагматичній ситуації, в якій створюються спогади, як ми зазначили вище, важливе місце належить візуальному каналу актуалізації мемуарної інформації, її маніфестації у вигляді картин минулого. Візуальність інформаційного першоджерела відбивається у створюваному тексті завдяки предикатам бачення *Я бачу, як..., Перед моїм зором ясно постають..., Я побачила перед собою...* і под. Напр.: *А як пригадаю церкву й службу та батька в білих атласних ризах, вишитих квітками, то так і бачу* сувору урочисту постать Сидора, що завше стояв у правому притворі спереду, та його чудове благоліпне обличчя (Кошиць). Цікаву картину являла собою тоді наша академія. День і ніч навкруги **видно** одні тільки заклопотані обличчя, нахмурені чола та зори, утоплені в зошиті. Навкруги усе затихало (Кошиць). *Ось і тепер, коли я пишу ці рядки, так живо спливає в моїй пам'яті* 1902 рік. *Я, дев'ятнадцятирічний юнак, стою на площадці одного з будинків на Маріїнсько-Благовіщенській вулиці [...]* (Кротевич). *Я вижу себя в нашей большой детской, выходившей тремя окнами на улицу* (Бенуа). Особливо характерним тут є використання

дієслів у теперішньому історичному, що пояснюється позицією мемуариста-спостерігача, який ніби спостерігає за подіями, які проходять перед його внутрішнім зором: *Мене везуть до баби-шептухи заварювать соняшниці (Кошиць).*

Досить типовим для мемуарної оповіді є використання засобів зображально-описового реєстру та описових семантико-синтаксичних структур. Напр.: *Літо, чудовий золотий день. Неділя. Сестри й мама збираються їхати в Звенигородку. Уже й коні подали до ланку. Я кричу, щоб і мене взяли, – не хочуть (Кошиць).* Саме ця особливість впливає на використання тих номінативних засобів, котрі здатні забезпечити “картинність”, конкретність зображеного, створити текст, максимально наближений за точністю вербального відтворення до картини, існуючої в пам’яті мемуариста. Тому природно, що номінативний вибір тут припадатиме на ті мовні ресурси, які здатні представити подію, особу, предмет, фізичну або ментальну дію, психічний стан, певне явище найбільш конкретно. Так, при описі подій та сцен конкретність забезпечується детальною репрезентацією їх складників і поданням послідовності мовних і немовних дій. Тут можливе використання елементів жанру репортажу. Див. наступний опис: *Побачивши, що вогонь вже доходить до кабінету, мені стало страшно. Невже отая лагідна матір загине в полум’ї? Не розумію сама, як я опинилася в кабінеті, на каналі, силкуючись зняти майстерно намальовану картину. Дим, вогонь вже порядкували в одній з частин того приміщення. Зусилля мої не були марні. Ось я вже з малюнком в руках біжу напромацки до вікна. Дим душить мене (Тобілевич), де в одній картині*

репрезентовано фізичні дії, ментальні стани (*Не розумію...*), внутрішнє мовлення (*Невже...*), завдяки чому досягається “наближеність” створеного опису не лише до хронотопу події, а й внутрішніх станів її протагоніста.

Опис фізичної дії набуває конкретності, коли використовуються дієслова, в семантичній структурі яких задано спосіб дії, фразеологічні звороти або дієслівні сполучення з прислівниковими конкретизаторами чи порівняннями, вигуками у функції предиката. Мовленнєві дії передаються конкретно завдяки відтворенню прямої мови, причому в максимальному наближенні до вимови формі, скажімо, з переданням певних специфічних особливостей вимови. Важливу роль тут відіграють і авторські ремарки, які відбивають паралінгвістичні складники мовлення. Пор. опис однієї зі сцен театального життя зі спогадів видатного хореографа М. Петіпа. – *Позвольте мене повидать его превосходительство. – И думать об этом забудьте. Невозможно! Раздается кашель г. Гедеонова, артист пробирается в кабинет директора, как кошка подкрадывается к письменному столу и внезапно становится во весь рост перед сидящим за столом директором. Его превосходительство кричит: – Мерзавец! Негодяй! Вон отсюда! (Петіпа).* Конкретність подання певної дії досягається завдяки використанню дієприслівникових зворотів, які разом з основним предикатом передають симультанність дій або комплексний характер дії: *Вся група низько вклонилась і, втираючи слюзи хвилювання, полізла до мене цілуватись (Кошиць).*

Діалогічні сцени можуть передаватися і у наративному реєстрі, але зі збереженням конкретики реплік – за принципом “репродукції”: 1) [...] на це я

відповів йому, що з радістю пішов би на сцену, коли б можна було грати українські п'єси, але служить сцені [...] щось у мене нема охоти. 2) Питає мене, як я думаю, чи можна було б трупу розділити на дві половини і грати на два городи. Я кажу: "Чом не можна? Можна" (Садовський).

Конкретність опису особи, предмета, помешкання, пейзажу досягається не лише через опис їх частин і деталей, але, що важливіше, завдяки, як правило, використанню дієслівних форм у теперішньому часі, що відбиває актуалізацію в пам'яті картин минулого і повторне переживання певної картини. Напр.: *Кругом тихо-тихо. Над річкою клубами встає пара, а з-під неї, наче вимите шкло, показується чудова тиха вода, у якій відбиваються чорні кудлаті верби, що похилились над нею. Колір води й усього сіро-сизий, холодний...* (Кошиць). Цікаво зазначити, що в сучасних психологічних дослідженнях автобіографічної пам'яті візуальний складник пам'яті, коли мемуарист занурюється в реальність, яка ніби постає у нього перед очима, пов'язується передусім зі спогадом про яскраву подію життя, що має назву *flashbulb* (Нуркова 2000: 114–119). Проте наш матеріал демонструє, що картинність в мемуарній оповіді як наслідок активізації візуального компоненту спогадів охоплює не лише події, а й статичні явища – картини природи, життя, зовнішність людей, вигляд будь-яких предметів, споруд, речей.

Тепер зупинимось на тому, яким чином на формування стилістичних ознак тексту впливає чинник комунікативної компетенції (кк) мемуариста. На перший погляд це суто суб'єктивний стилетвірний чинник, який може визначати лише периферійні чи випадкові стильові ознаки мемуарної оповіді. Однак, якщо проаналізувати прагматичну ситуацію

текстотворення спогадів, то неважко побачити, що в ній закладено передумови для максимальної самореалізації автора як мовної особистості, – у сукупності ознак його комунікативного досвіду, мовних та комунікативних навичок, уподобань, здібностей. Справді, спогади як тип тексту не мають прагматичної мети впливу на адресата, яка б визначала добір лексико-синтаксичних і риторичних засобів. Загалом у сфері мемуарної літератури відсутні будь-які інституційні норми, згідно з якими міг би формуватися текст (пор. наукові тексти, тексти ділового спілкування). Фактор адресата в ситуації створення спогадів виявляється нейтралізованим, оскільки мемуарна оповідь, що виникає внаслідок взаємодії суб'єкта зі своєю пам'яттю, має, з одного боку, ознаки автокомунікації, а з другого, – адресується "усім", абстрактній, якісно невизначеній, множині потенційних читачів. Нарешті, спогади створюються зазвичай наприкінці життя, а це означає, що мемуарист при їх написанні виступає як сформована мовна особистість, з набутими за своє життя знаннями як у сфері створення текстів, так і у сфері їх сприйняття, виробленими мовними навичками та уподобаннями; про це також див. (Радзиевская 1995). Можна думати, що саме з цієї обставиною пов'язане те, що спогади як жанр словесності виник досить пізно. В. М. Топоров, вбачаючи у суб'єктивності стрижень мемуарного жанру і його основну відмінність від інших творів, що передують йому в історії словесності (легенди, космологічні тексти тощо) і ґрунтуються на колективному свідомому та колективному несвідомому, наголошує на порівняно пізньому виникненню спогадів: "Шедеври "літературних" спогадів пов'язані переважно з останнім

століттям-двома європейської культури...” (Топоров 1998: 140).

Таким чином, сукупність обставин, за яких відбувається створення мемуарного тексту, забезпечує мемуаристові максимальний ступінь свободи мовної поведінки, внаслідок чого спостерігається природна актуалізація стилістичної компетенції та набутих за життя мовних навичок. Саме це забезпечує мовній компетенції мемуариста і – ширше – його релевантним ознакам як мовної особистості статус основного стилетвірного чинника. Цілком очевидно, що цей чинник має характер “стилістичної змінної” (пор. поняття соціолінгвістичної змінної), яка впливає на стилістику тексту в залежності від свого конкретного наповнення. Звернімося до конкретних виявів його впливу.

При розгляді цього питання доцільно розрізняти випадки впливу кк мемуариста, які пов’язані з актуалізацією мовного досвіду, сформованого завдяки читанню й створенню текстів, і ті випадки, коли мемуарист або не має значного досвіду в цих сферах діяльності, або свідомо (чи несвідомо) ігнорує його. Найпростішим для “діагностики” впливу кк, сформованої внаслідок читання й створення текстів, є описані нами вияви професійної компетенції мемуариста, коли автор є професійним “текстотворцем” у певній сфері, а відтак у повному обсязі володіє відповідним стилістичним репертуаром (Радзієвська 1993: 109–112). Нами відзначено випадки використання науковцями свого професійного досвіду в сфері написання наукових текстів, що виявляється у доборі лексикограматичних одиниць, засобів зв’язності (рос. *отмеченные черты, как указывалось, приведенные слова, представляется, итак* та ін.), засобів досягнення точності

й лаконічності викладу, похідних конструкцій з номіналізаціями, модальних елементів, у домінуванні аналітичних та інтерпретаційних процедур та використанні відповідних предикатів. Наслідком такого слововживання стає створення тексту, який за своїми стилістичними ознаками має бути кваліфікований як текст-гібрид, що поєднує ознаки наукового і мемуарного. З іншого боку, існують численні спогади вчених, де мемуарна оповідь не має нічого спільного з науковою (напр., спогади видатного вченого-механіка, акад. С. П. Тимошенка).

Надзвичайно цікавий випадок впливу пасивної кк на добір мовностилістичних засобів становить ідеологічна експансія в сфері української мемуаристики, описана нами в (Радзієвська 1995). Виразною стилістичною ознакою українських мемуарів, створених у радянський період акторами, музикантами, художниками, є широке використання клішованих виразів, фразеологічних зворотів та інших експресивних засобів, а також синтаксичних конструкцій, типових для ідеологічних текстів радянського періоду. Їх стилістичною домінантою стає гіперболізація; напр., *неповторна творча індивідуальність, великий митець, свято дружби двох великих народів, розквіт радянського мистецтва, темна ніч століпінської реакції, братнє єднання двох театральних культур; до найбільш світлих і радісних сторінок моєї творчої біографії можна віднести...* та ін. До цього репертуару належать ілокутивні засоби, що забезпечують підвищену експресію, властиву в цілому ідеологічному дискурсу радянського періоду. Це висловлення, що виражають екзальтовані звертання, подяку тощо. Напр., *Будемо ж пам’ятати Марка Лукича, шанувати його світлу пам’ять і працювати на*

користь нашого народу, на користь нашої соціалістичної батьківщини (Маяк). Я безконечно вдячна Анатолію Галактіоновичу за мистецьку щедрість, за людяність і доброту (Ужвій).

Стилістичні особливості цих текстів рельєфно виявляють вплив кк мемуаристів, яка була сформована в період панування радянської ідеології та текстів, що її маніфестували. Досить поширеним, зокрема у спогадах жінок-мемуаристок, є відтворення зовнішніх і внутрішніх подій, станів, ситуацій минулого з використанням стилістичних засобів художньої літератури. Це може бути докладний опис внутрішнього стану особи, мало знайомої мемуаристові, або опис місцевості чи ситуації з різних точок зору або під “нереальним” для мемуариста, тобто уявним, кутом зору (напр., погляд на місцевість з висоти пташиного польоту), вони порушують основний принцип мемуарної оповіді – фіксованість локально-темпоральної позиції мемуариста як свідка і учасника подій минулого. Так, наступний фрагмент із спогадів актора П. Коваленка відбиває враження маленького сільського хлопчика, який уперше в житті потрапляє до Києва, це враження натомість подається у вигляді опису картини, яку спостерігає завсідник – з елементами генералізації ситуації (абітуальна дія), яка набуває ефекту гіперболізації: **Тисячі різних людей тут купували й продавали різний крам, безліч підвід привозили й відвозили різні вантажі, все метушилось, рухалось, кричало, лящало, стукало і верещало. Пилюга і мухи роями висіли над торжищем. Тяжкий сморід наповняв повітря** (Коваленко). У подібних фрагментах стилістична компетенція мемуариста в сфері художньо-белетристичного дискурсу проступає

особливо чітко. Це пояснюється тим, що спогади про дитинство, за нашими спостереженнями, відтворюються, як правило, стилістично нейтрально, здебільшого з використанням первинних мовленнєвих жанрів, у структурах розмовного мовлення, що можуть містити анаколуфи, а також непохідних синтаксичних конструкцій. Усі вони відповідають кк мемуариста описуваного періоду (тобто кк дитини). А відтак стандартне зображення періоду дитинства – це зображення не лише на референтному рівні, але й на мовному, і оповідь набуває своєрідної іконічності. У розглянутому випадку – спогадах П. Коваленка, – спостерігаємо протилежне.

Стилістичні ознаки мемуарної оповіді можуть визначатися певними навичками мовної поведінки, набутими автором за життя. До них рівною мірою належать мовні вияви професійної і непрофесійної поведінки. Так, спогади Ф. Шалаяпіна, в яких містяться численні яскраві розповіді про цікаві випадки з життя, безперечно, “зобов’язані” навичкам і досвіду непересічного оповідача, що склалися у неформальних комунікативних ситуаціях. У спогадах актора М. Садовського часто стикаємося з професіоналізмами, точніше з професійними жаргонізмами описуваного періоду, які будучи самі по собі стилістично маркованими, у сприйнятті сучасного читача набувають додаткової функції як “знаки доби”, що відійшла у минуле: 1) [...] *побільшивши акторам **гажу*** (тобто платню, від “ангажемент” – Т. Р.), *взяв на себе витрати* [...] 2) *А хіба ви теж **не кінчили?*** (тобто “не домовились щодо платні” – Т. Р.) – *питаю* (Садовський).

Інший приклад впливу сформованої у професійній діяльності кк на стиль викладу в мемуарах становлять спогади

генерала П. Скоропадського, останнього українського гетьмана. Його мемуарній оповіді при описі подій властиві коментарі щодо точності інформації, яку він наводить, у чому виявляється звичка до роботи з точною інформацією під час військових дій, з донесеннями, спеціфічними для військової комунікативної практики. Так, звичка давати найточніший фактаж при формуванні повідомлення виявляється в тому, що мемуарист постійно зазначає наявність або відсутність у пам'яті певних деталей справи, які б забезпечили повідомлюваному абсолютну точність: 1) **Не помню, в конце ли письма или отдельною телеграммой, я просил разрешения главнокомандующего [...]** 2) **На это мне Корнилов сказал, прекрасно помню его слова, они меня поразили: "Все это пустяки, главное война [...]"** 3) **[...] в это время мне передали два подошедшие полка Туркестанской дивизии, не помню номера.** Такі уточнення породжують синтаксичні побудови зі вставними компонентами, які сигналізують про неповноту повідомлюваної інформації або, навпаки, її гарну збереженість. Численні синтагматичні побудови такого типу стають виразною ознакою індивідуальності мемуарного стилю П. Скоропадського.

Звичка до точного звітування імплікує нотатки про відсутність достатньої кількості даних щодо теми повідомлення. Мемуарист тут ніби виходить з презумпції: "Якщо повідомляєш, подавай усі дані в деталях і подробицях". Пор. *На следующий день в Киеве началась стрельба из-за выступления так называемых полуботковцев. Подробностей этого дела я не знаю.* Ще одним виявом комунікативних стереотипів і звичок, сформованих у військовій діяльності, є досить часто наведення джерела отрима-

ної інформації, що забезпечує адресатові можливість оцінити її за параметром достовірності. Тут ніби спрацьовує презумпція: "При повідомленні факту, необхідно додати відомості і про їх джерело – повідомлення певної особи, чутки, інформація в газеті, інструкція керівництва тощо". Пор. 1) *Во время войны, по словам генерала Рогозы, был выдающимся офицером, имел все ордена, включая георгиевское оружие.* 2) *Личность это довольно интересная, судя по тому, что я о нем слышал. Говорили о нем, что он [...].* Усі зазначені особливості викладу подій посилюють виразність і переконливість оповіді, а в аспекті рецепції тексту можуть навіть виглядати як стилістичний прийом. Проте, на відміну від подібних засобів досягнення або імітації достовірності повідомлюваного, які використовуються в сучасному газетному дискурсі (Осипова 1999), посилення на джерело інформації, уточнення і деталізації в спогадах Скоропадського не мають ілюктивного забарвлення і не пов'язані з розвитком комунікативних стратегій для впливу на адресата. Тут стиль деталізованого опису подій з наданням відомостей щодо зовнішніх джерел інформації та стану пам'яті зобов'язаний передусім бажанню надати інформацію у максимальному обсязі та підкріплений досвідом у писемній та усній практиці військової комунікації з властивими їй стереотипами та внутрішніми комунікативними нормами.

Загалом цей та інші факти доводять, що при рівних альтернативних можливостях у використанні різних шарів свого комунікативного досвіду мемуарист у нормі віддає перевагу найбільш звичним для нього жанрам, що займають найвагоміше місце в його мовній практиці в її активному і пасивному

складниках. У свою чергу цей комунікативний досвід відбивається в побудові тексту, його синтагматичному розгортанні, доборі лексичних одиниць і визначає індивідуальність стилю автора. Окреме питання становить роль кк у разі написання спогадів під впливом соціального замовлення, додаткових комунікативних завдань тощо.

Отже, ми розглянули дію двох факторів, що впливають на формування прагматистилістичних характеристик мемуарного тексту – фактору пам'яті і фактору

кк. Перший визначає синтагматичні, лексичні, дискурсивні особливості мемуарного тексту, які в сукупності надають мемуарній оповіді ознак, властивих лише їй, і тим самим забезпечують її відмінність від будь-яких інших “наративів”. Завдяки дії фактору кк мемуари постають як проекція мовної особистості мемуариста, як стилістично відкритий текстовий тип. Цей фактор має виражений відцентровий характер, він пояснює широку стилістичну варіативність мемуарів.

191

summary

Σ Memoir Texts from the Aspect of Pragmatic Linguistics (Related to the Issue of Style Formation Factors)

Memoirs stylistics is analysed in relation to the pragmatic conditions of text constructing. Two factors of text constructing are especially relevant: 1) memory factor which deals with retaining and reviving impressions of a writer and constitutes indispensable component of constructing text of this type, and; 2) communicative competence factor caused by absence of obstacles in realization of author's communicative competence, nominative habits and discursive preferences. Ukrainian and Russian memoirs written by artists, actors, servicemen are examined.

As a result of the memory factor functioning, memoirs narrative includes expressions to signal switches by association from one episode to another, metatextual utterances representing various aspects of memory in “action”, memory verbs as modal operators expressing writer's propositional attitudes. Another display of the memory factor is actualization of visual component of verbal activity of a writer. It is represented by using vision predicates and descriptive structures, choosing nouns, verbs, adjectives etc. to elucidate concrete specificity of an action, an event, a situation. These linguistic devices specify narration in memoirs as a text type.

It is argued that the communicative competence factor affects a writer's guidance by his own communicative experience covering both active and passive competence in using speech genres, stylistic variation, stereotypes of oral and written communication. Owing to this fact, the text of memoirs forms as a projection of writer's linguistic personality

Мемуарні джерела

192

- Бенуа: Бенуа А. Н. Мои воспоминания: В 5 кн. – В 2-х томах. – Ленинград: Наука. – 1972. – 710 с. – 743 с.
- Вильмонт: Вильмонт Н. Н. Борис Пастернак. – Новый мир. – №6. – 1987.
- Жуков: Жуков Г. К. Воспоминания и размышления. Москва: Изд-во Агентства печати “Новости”. – 734 с.
- Коваленко: Коваленко Пр. Незабутне. Спогади старого актора. – Київ: Радянський письменник. – 1962. – 271 с.
- Кошиць: Кошиць О. Спогади. Київ: Рада. – 1995. – 385 с.
- Кротевич: Кротевич Є. Київські зустрічі. Спогади про людей, факти й події. – Київ: Молодь. – 1963. – 190 с.
- Маяк: Маяк Й. Митець і громадянин. – В: Марко Лукич Кропивницький. Збірник статей, спогадів і матеріалів. – Київ: Мистецтво. – 1955. – 527 с.
- Петипа: Петипа М. Мемуары Мариуса Петипа. Санкт-Петербург: Предприятие Санкт-Петербургского Союза Художников. – 1996. – 159 с.
- Садовський: Садовський М. К. Мої театральні згадки. 1881–1917. – Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР. – 1956. – 203 с.
- Скоропадський: Скоропадський Павло. Спогади. – Київ – Філадельфія: Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського, Інститут археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ, Інститут східноєвропейських досліджень НАНУ. – 1995. – 493 с.
- Тимошенко: Тимошенко С. Воспоминания. – Киев: Наукова думка. – 1993. – 424 с.
- Тобілевич: Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі. – Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР. – 1957. – 474 с.
- Ужвій: Ужвій Н. Слово про друга. В: Анатолій Петрицький. Спогади про художника. Київ: Мистецтво. – 1981. – 112 с.
- Шалаяпин: Шалаяпин Ф. И. Маска и душа. – Москва: во “Союзтеатр”. – 1989. – 318 с.

Література

- Галич 1999: **Галич, О.** На маргінесах життя (огляд мемуаристики). – Ін: Слово і час. – Київ. – №10. – С. 62–67.
- Долинин 1987: **Долинин, К. А.** Стилистика французского языка. – Москва: Просвещение. – 302 с.
- Ермоленко 1999: **Ермоленко, С. Я.** Нариси з української словесності. Стилiстика та культура мови. – Київ: Довiра. – 431 с.
- Зейгарник 1986: **Зейгарник, Б. В.** Патофизиология. – Москва: Издательство Московского университета. – 286 с.
- Колядич 1998: **Колядич, Т. М.** Воспоминания писателей: проблемы поэтики жанра. – Москва: Мегатрон. – 276 с.
- Максименко 2000: **Максименко, С. Д.** Общая психология. – Киев – Москва: Рефл-бук, Ваклер. – 523 с.
- Нуркова 2000: **Нуркова, В. В.** Свершенное продолжается: Психология автобиографической памяти личности. – Москва: Издательство УРАО. – 312 с.

- Осипова 1999: **Осипова, И. А.** Показатели достоверности/недостоверности в газетном дискурсе. – In: *Studia Russica*. – Budapest. – ХУІІ. – Р. 300–304.
- Радзієвська 1993: **Радзієвська, Т.В.** Текст як засіб комунікації. – Київ: Інститут української мови НАН України. – 192 с.
- Радзиевская 1995: **Радзиевская, Т. В.** Мемуарист и мемуаристика в условиях социокоммуникативной тоталитарной системы. In: *Мова тоталітарного суспільства*. – Київ: Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови НАН України. – С. 115–126.
- Топоров 1998: **Топоров, В. Н.** Вместо воспоминания. – In: *Московско–Тартуская семиотическая школа. История, воспоминания, размышления*. Сост. и ред. С. Ю. Неклюдова. – Москва: Школа “Языки русской культуры”. – С. 137–151.
- Чудакова 1988: **Чудакова, М.** Жизнеописание Михаила Булгакова. – Москва: Книга. – 670с.
- Diller 1998: **Diller, H.-J.** Stylistics: Linguistic and Textual. – In: *European Journal of English Studies*. – n.2. – Р. 155–174.
- Wierzbicka 1983: **Wierzbicka, A.** Genry mowy. – In: *Tekst i zdanie*. – Wrocław; Warszawa: Ossolineum. – S.125–137.